

наведенням посилань на них у 5- блоці. Зокрема, це стосується конференцій, аукціонів, фестивалів. Або зазначати там назви постійних установ-організаторів.

Представлення АЗ найменування організацій на веб-сайті бібліотеки сприятиме вдосконаленню цієї роботи.

*Н. Є. Зоріна,
науковий співробітник
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
ім. В. О. Сухомлинського*

АВТОРИТЕТНИЙ ФАЙЛ ПРЕДМЕТНИХ РУБРИК ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕМАТИЧНОГО ПОШУКУ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ

Завдяки інтернет-технологіям електронні каталоги (ЕК) бібліотек все більше орієнтуються на віддаленого користувача, а можливість цілодобового доступу до ЕК дає змогу працювати з ними будь де і в будь-який зручний час. Проте орієнтуватись у масивах наукової інформації, що постійно зростають, стає дедалі складніше, а здійснення пошуку необхідної інформації часто вимагає значних витрат часу. Ефективність пошуку потрібних документів як в окремих ЕК, так і в інтернет-мережі, залежить від низки умов і чинників, які визначають якість і результативність пошуку.

Якість опрацювання документів в ЕК повинна забезпечувати максимум його пошукових можливостей для релевантного пошуку і задоволення інформаційних потреб користувачів. Ефективність пошуку інформації, його оперативність і повнота залежать від якості формування пошукового образу документа, адекватного відображення його змісту в інформаційно-пошуковій системі (ІПС). Тож зростають вимоги до структури самих ІПС і до лінгвістичного забезпечення (ЛЗ), яке використовується у процесі представлення інформації. Лінгвістичні засоби забезпечують індексування документів і запитів, проведення ефективного інформаційного пошуку в ІПС, формують і структурують бази даних, визначають їхні тематичні межі, сприяють сумісності ЕК різних бібліотек для обміну інформацією. А в умовах інтегрування інформаційних ресурсів бібліотек проблема уніфікування набуває особливо важливого значення для забезпечення максимальної точності як у процесі створення бібліографічних записів (БЗ), так і для результативного пошуку документів.

Лінгвістичне забезпечення є невід'ємною складовою частиною будь-якої ІПС, від його якості значною мірою залежить ефективність інформаційного пошуку в ЕК. Поняття лінгвістичного забезпечення ширше поняття інформаційно-пошукової мови (ІПМ). Загалом лінгвістичне забезпечення автоматизованої бібліотечної системи розуміють як комплекс, до складу якого входять: інформаційно-пошукові мови різного типу; правила переведення інформації з природної мови на ІПМ; методика індексування і пошуку інформації; а також нормативно-методичні документи, які регламентують створення і підтримування лінгвістичних засобів в робочому стані. Зазвичай до складу ЛЗ входять кілька ІПМ, кожна з яких виконує свою функцію.

Для описування формальних ознак документів використовують ІПМ бібліографічного опису, для розкриття змісту документів – основні види ІПМ: класифікаційну, предметизаційну та дескрипторну. Якщо процес створення бібліографічного опису можна визначити як описову каталогізацію, то індексування – це процес змістовної каталогізації. Індексування реалізують у процесах систематизації, предметизації і координатного індексування.

У процесі індексування здійснюють інтелектуальний аналіз документа, в результаті якого виділяють основні поняття, що визначають зміст документа, і відображають їх у термінах індексування у вигляді індексу, коду (класифікаційною мовою), предметної рубрики (ПР), ключових слів і/або дескрипторів. Також у процесі індексування бажано передбачити майбутній запит користувача, а класифікаційне рішення ухвалювати з урахуванням можливих шляхів пошуку документа. Для пошуку за широкотематичними запитамі ефективними є класифікаційні ІПМ, а для пошуку за детальними запитамі – вербальні. Тож у складі ЛЗ кожної ІПС має бути хоча б одна вербальна і одна класифікаційна ІПМ. Це дає змогу формувати інформаційні запити тією мовою, якій користувач надає перевагу, а комплексне використання декількох ІПМ дає змогу здійснювати досить глибокий пошук в ЕК, розширювати або звужувати поле пошуку, уточнюючи пошуковий запит.

Результат пошуку в ЕК значною мірою залежить від формулювання запиту користувачем, зокрема від того, наскільки він володіє науковою термінологією і наскільки чітко й конкретно поставлене завдання для пошуку. У разі самостійного пошуку користувач може розраховувати тільки на власні знання і досвід, оскільки результат пошуку в електронному середовищі значною мірою залежить від його обізнаності у певній галузі знань і здатності грамотно сформулювати запит.

Пошук за класифікаційними індексами, зокрема індексами УДК, мабуть є найскладнішим для непідготовлених користувачів. Переважна більшість з них навряд чи може сформулювати свій запит у формі класифікаційного індексу. ЕК передбачає можливість пошуку за класифікаційними індексами, втім пропонувати його користувачам, скоріше за все, недоцільно. Досвід показує, що більшість читацьких запитів мають тематичний характер, тобто користувачі віддають перевагу пошуку за мовами вербального типу.

Найбільш зрозумілим засобом пошуку в ЕК для багатьох користувачів є мова ключових слів, яка приваблює їх простотою і схожістю з пошуком в Інтернеті. Проблема пошуку з використанням ІПМ вербального типу полягає в тому, наскільки уявлення користувача про предмет його пошуку співпадає із засобами тематичного пошуку в електронному каталозі. Мова ключових слів має ряд недоліків, зумовлених її ненормованістю. Словник ключових слів в ЕК програма формує автоматично на основі тих слів, які входять до бібліографічних записів. Втім у назвах багатьох документів відсутні такі ключові слова, які дійсно відображають тему документа, отже, у такому випадку пошук за ключовими словами буде неефективним, а частина знайдених у результаті пошуку документів не відповідатиме запиту. Неточне або некоректне формулювання пошукового запиту завжди спричиняє втрати інформації, а також наявність інформаційного шуму під час пошуку.

Сьогодні впровадження ІКТ у процес каталогізації документів ЕК, що фактично став основним інструментом доступу до інформаційних ресурсів наукових бібліотек, надає більше можливостей для використання предметизаційної ІПМ. У здійсненні тематичного пошуку, тобто пошуку за змістом, саме ознака змісту є головною. Основним засобом тематичного доступу до документів в ЕК є предметні рубрики, а будь-який тематичний запит можна представити у вигляді однієї або кількох ПР, які відповідають змісту, формі й призначенню документа, розкривають різні аспекти розгляду предмета, його зв'язки з іншими предметами, відображеними в каталозі. Кожна предметна рубрика є закінченою думкою і подає точну інформацію про документ, а комплекс ПР з усіма підзаголовками дає змогу багатоаспектно розкрити предмет. Грамотно складена ПР забезпечує адекватне відображення змісту документа, що дає точніший результат пошуку, ніж пошук за ключовими словами, і мінімізує інформаційний шум у процесі пошуку потрібної теми. У тих випадках, коли назва документа неінформативна, саме за допомогою предметних рубрик можна розкрити його зміст найбільш повно і багатоаспектно. Крім того, в умовах електронної каталогізації

не стоїть питання щодо обсягу та кількості термінів індексування, а це означає, що документу можна присвоїти більшу кількість предметних рубрик, що сприятиме глибшому й адекватнішому розкриттю змісту документа і в подальшому впливатиме на результативність і точність тематичного пошуку в ЕК. І хоча пошук за предметними рубриками для користувачів поки що не є пріоритетним, актуальність предметного введення й пошуку інформації в ЕК зростає. В умовах електронної каталогізації пошук за предметними рубриками, незважаючи на наявність певних проблем, є, на нашу думку, найбільш ефективним і професійним видом пошуку.

Однак і у предметизаційної ІПМ є певні недоліки. Процес предметизування – це інтелектуальна праця високої кваліфікації, проте цей процес є доволі суб'єктивним і тому потребує дотримання певних правил. Вплив суб'єктивних чинників впливає на якість предметизації і проявляється в недостатній глибині й детальності предметизації, точності відображення змісту документа, використанні синонімів як лексичних одиниць тощо. Оскільки результат пошуку багато в чому залежить від формулювання запиту, і читач отримує інформацію в суворій відповідності зі своїм конкретним запитом, тож застосування предметизаційної ІПМ потребує певного рівня кваліфікації, знання наукової термінології і володіння нею як каталогізатором, так і користувачем. Мовні засоби електронного каталогу, з одного боку, повинні мати достатню функціональну повноту для забезпечення виконання різноманітних пошукових завдань, а з іншого – мають бути адаптовані для користувачів різного рівня підготовленості.

Як додатковий засіб для глибшого розкриття змісту документа, збільшення повноти індексування та представлення різних за значимістю тем документа, не описаних іншими ІПМ, доцільно використовувати ключові слова. Тобто для описування основних предметів документа та їхніх аспектів слід використовувати предметні рубрики, а на додаток для подальшої деталізації та описування побічних тем документа – ключові слова. Таким чином, використання ключових слів посилює пошукові можливості ЕК, особливо на останньому етапі пошуку, коли за запитом знайдено певний масив документів і подальший пошук потребує уточнення.

Питання уніфікації в предметизації завжди було актуальним, а останнім часом йому приділяють особливу увагу як одному з найважливіших. Розв'язання цієї проблеми полягає у впровадженні у процес предметизації документів **авторитетного контролю**, що виконує фу-

нкцію організації усталених форм точок доступу і є ефективним інструментом уніфікації в предметизації. Авторитетний контроль і формування **авторитетних файлів предметних рубрик** (АФ ПР) є невід'ємною складовою частиною роботи з організації ЕК і засобом підвищення його якості й ефективності у забезпеченні доступу до інформаційних ресурсів бібліотеки. Застосування АФ ПР у процесі предметизації створює умови для мінімізації суб'єктивних дій каталогізаторів і одноманітного опрацювання документів. Отже, мова предметних рубрик є ефективним засобом індексування й пошуку інформації лише за наявності єдиної системи предметизації і стандартизованого словника предметних рубрик, представленого в електронному каталозі у формі АФ, який є потужним інструментом не тільки для каталогізаторів у процесі предметизування документів, а й для організації тематичного пошуку в ЕК.

Досвід роботи ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з формування електронного каталогу показує, що при опрацюванні документа найбільш повно його зміст розкриває комплекс лінгвістичних засобів із застосуванням різних ІПМ. Щодо організації пошуку в ЕК, зокрема тематичного, тут надзвичайно важлива роль належить саме АФ ПР, який виступає як контролюючий словник в організації тематичного доступу до БЗ документів і дає можливість проводити глибокий, точний, результативний пошук в ЕК.

Погляньмо на проблему пошуку в ЕК очима користувача. Здійснюючи пошук, користувач очікує, що сформульований ним пошуковий запит точно описує предмет пошуку і співпадає з тією інформацією про предмет, яку сформували каталогізатори та предметизатори. Проте досвід показує, що це далеко не завжди так. Застосування АФ ПР в організації тематичного пошуку в ЕК надає певні переваги цьому виду пошуку.

При каталогізуванні або індексуванні із застосуванням АФ ПР усім публікаціям про певний предмет, незалежно від того, яку назву предмета використовують у цих документах, присвоюють установлену (прийнятну) форму ПР, яка і є основною точкою доступу ПР. Мета авторитетного контролю полягає в тому, щоб забезпечувати послідовність подання значення, зокрема терміна, який представляє предмет, в елементах, що використовуються як точки доступу при пошуку.

Авторитетний запис (АЗ) для кожної предметної рубрики містить відхилені терміни (синоніми, інші форми написання слів, скорочені форми або аббревіатури, словосполучення в прямій або інверсованій формі тощо, від яких формують повні посилання «див.» до прийнятої основної точки доступу ПР). Тож пошук за будь-яким з відхилених термінів при-

веде до основної прийнятої точки доступу з гарантією того, що всі публікації про певний предмет можна буде знайти і вивести на екран під однією ПР.

Крім того, важливим елементом АЗ є тематичні зв'язки між окремими точками доступу ПР, прийнятими в конкретній предметизаційній системі, на які вказують зв'язувальні посилання **«див. також»**. Посилання **«див. також»** розкривають зв'язок між основними точками доступу предметних рубрик в АФ ПР: за їх допомогою можна розширити пошук за рахунок інших рубрик, зв'язаних з основною точкою доступу ПР, за якою здійснюють пошук. Посилання **«див. також»** відображають ієрархічні, асоціативні, поліієрархічні, хронологічні та інші зв'язки між прийнятими точками доступу ПР і дають змогу отримати вичерпну інформацію щодо наявності предметних рубрик, тематично близьких до потрібної ПР, та їхніх зв'язків між собою.

Ієрархічні відношення показують відношення між поняттями і класами понять, розкривають ступені або рівні підпорядкованості понять, коли вищий термін представляє клас або ціле, а нижчі терміни – підкласи або елементи цілого. Пошук із застосуванням ієрархічних зв'язків між ПР є особливо корисним для користувачів з невизначеними або дуже широкими інформаційними потребами.

Асоціативні відношення охоплюють відношення між темами, які не зв'язані ієрархічно, але зв'язані семантично або концептуально і співіснують разом. Зазвичай асоціативні відношення встановлюють між темами, які належать до різних ієрархій, або між темами, які перетинаються, у межах одного сегмента на певному рівні ієрархії.

Крім того, посилання **«див. також»** в АФ ПР застосовують у випадку зміни термінології, наприклад, коли основна прийнята точка доступу ПР з певного часу не використовується як застаріла, а використовується інше, сучасніше її формулювання.

Оскільки однією з функцій ПР є термінологічна функція, спрямована на максимально точне відображення предмета документа й правильне використання сучасної наукової термінології у формулюванні основних і додаткових точок доступу ПР, то застосування АФ ПР допомагає користувачам ознайомлюватися з прийнятими в науці й практиці науковими термінами й опанувати їх, забезпечує розуміння того чи іншого терміна та його зв'язків з іншими термінами.

Таким чином, структура авторитетного файлу предметних рубрик передбачає широкий спектр можливостей як для каталогізаторів у процесі предметизування документів, так і для користувачів при здійсненні тематичного пошуку в ЕК. Пошукова навігація ЕК має бути максимально зручною для самостійної роботи користувачів.

Важливим чинником забезпечення ефективного пошуку в ЕК є наявність повноцінного списку предметних рубрик і надання користувачам доступу до нього, що полегшить самостійний пошук в ЕК, зробить його більш організованим і спрямованим. Замість формулювання запиту навімання користувачі можуть знайти потрібний термін для пошуку, переглянувши список ПР: перегляд списку по вертикалі за абеткою розширює межі предметного пошуку за запитом завдяки добиранню споріднених ПР, а горизонтальний перегляд списку робить можливим уточнення пошуку за запитом завдяки підрубрикам, які визначають різні аспекти розгляду певного предмета.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що АФ ПР є ефективним засобом удосконалення тематичного пошуку в електронному каталозі, а опрацювання документів з його використанням як засобу уніфікації в предметизації – обов'язковою умовою успішного функціонування автоматизованої системи пошуку документів.

Список використаних джерел

1. Антоненко І. Поняттєве забезпечення авторитетного контролю / Ірина Антоненко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2013. – Вип. 37. – С. 7–18.

2. Зоріна Н. Є. Авторитетний файл предметних заголовків як засіб організації тематичного пошуку в електронному каталозі / Наталія Зоріна // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 9. – С. 29–34.

3. Зоріна Н. Відображення сучасної термінології в авторитетному файлі «Предметні заголовки» / Наталія Зоріна // Вісн. Кн. палати. – 2018. – № 9. – С. 19–24.

4. Лобановська І. Г. Лінгвістичне забезпечення електронного каталогу: комплексний підхід / І. Г. Лобановська // Роль освітянських бібліотек у формуванні інформаційного простору України : зб. наук. пр. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – Київ, 2012. – С. 81–92.

5. Предметизація документів з питань освіти, педагогіки, психології : практ. посіб. / уклад.: І. Г. Лобановська, Н. Є. Зоріна ; наук. ред. І. Г. Лобановська // Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. – Вип. 4 : Інтегрований галузевий інформаційний ресурс: стан, проблеми, перспективи створення та забезпечення доступу. – С. 401–538.

6. Функциональные требования к предметным авторитетным данным (Functional Requirements for Subject Authority Data) [Електронний ресурс]. – Текст. дан. – Режим доступа: <http://www.rusmarc.info/2017/library/frsad.pdf> (дата обращения: 17.04.2019). – Загл. с экрана.